

JOS BERGHMAN

A SZOCIÁLPOLITIKA ÚJRAGONDOLÁSA*

Néhány hónappal ezelőtt a nyugdíjpolitika vizsgálatára létrehozott belga szakértő bizottság tagjaként egyetértettem a bizottság arra vonatkozó javaslatával, hogy a nyugdíjkorhatárt a meghatározott hosszúságú munkakarrier váltsa fel a nyugdíjazás feltételeként (CP 2014). Ezt figyelembe véve természetesen hiba lenne, ha az emeritus cím elfogadása pillanatában azzal foglalkoznék, hogy elértem a nyugdíjkorhatárt. Éppen ellenkezőleg, nem az életkornak, hanem a munkával töltött életpályának kell a középpontban lennie. És igen, szociálpolitikával foglalkozó tudósként ez a búcsúelőadás lehetőséget ad nekem arra, hogy számba vegyem a szociálpolitika pályafutásom alatti fejlődését.

Professzorként fel kell hívnom a figyelmüket arra, hogy a szociálpolitikának kettős jelentése van. Egyrészt azokat az eszközöket, rendszereket és programokat jelöli, amelyek révén a kollektív cselekvés megpróbálja elősegíteni az állampolgárok jólétét.¹ Tehát a valóságban a szociális biztonsági rendszerek, a munkaerőpiac, az egészségügyi ellátórendszer, a lakáspolitikai és az oktatáspolitikai jelentik a szociálpolitikát. A szociálpolitika másik jelentése ezeknek az eszközöknek, rendszereknek és programoknak a tudományos vizsgálatára utal. A pályafutásom során természetesen az utóbbi értelemben foglalkoztam a szociálpolitikával: a szociálpolitikát tanulmányoztam. De eközben nyilvánvalóan lehetőségem nyílt arra, sőt kötelességem is volt, hogy az első értelmében is foglalkozzak a szociálpolitikával, a jóváhagyott (vagy elvetett), alkalmazott, vitatott, megváltoztatott vagy akár elfeledett szakpolitikai elképzelésekkel. Tudósként valójában a valóság általunk választott részének – esetemben a szociálpolitikai kezdeményezéseknek – a kiváltságos helyzetben levő tanulmányozói vagyunk. A pályámra visszatekintve így mindkét értelemben – létező rendszerként és e rendszer tanulmányozásaként és kutatásaként – értékelhetem a szociálpolitika fejlődését.

Életpályámra emlékezve az tűnt fel, hogy ez jórészt összhangban volt azzal a latin közmondással, hogy *numquam duo, semper tres*, sohasem kettő, mindig három. Ez már arra a három helyszínre is áll, ahol dolgoztam. Mindhárom helyen

* A szerző a Leuveni Katolikus Egyetem (Katholieke Universiteit Leuven) Szociológiai Kutatóközpontjának szociálpolitika professzora. Az itt közölt búcsúelőadását a nyugdíjba vonulása alkalmából tiszteletére szervezett nemzetközi konferencián készült elmondani 2014. október 10-én. Aznap bekövetkezett váratlan halála miatt az előadást a gyerekei, Liselore és Michaël Berghman olvasták fel.

¹ Vö. például Alcock–May–Wright (2012: 5).

a pályám körülbelül harmadát töltöttem: először Antwerpenben a Szociálpolitikai Központban, utána Tilburgban a Szociális Biztonsági Kutatások Intézetében, végül pedig itt Leuvenben a Szociológiai Kutatóközpontban. Antwerpenben megtanultam a szakmát, Tilburgban megtanultam az ezzel kapcsolatos munkát, és Leuvenben alkalmazni tudtam mindkét korábban elsajátított tudásomat. Ha figyelembe vesszük, hogy a Leuvenben töltött éveim alatt a luxemburgi barátaimmal együtt az IMPALLA²-t is vezetni tudtam, akkor ténylegesen három országban, nevezetesen a Benelux országokban dolgoztam. De be kell vallanom, hogy nem minden volt ilyen hármass jellegű. Például mikor Tilburgban dolgoztam, és Hollandiát képviseltem az Európai Unió intézményeiben, azt szoktam volt mondani, hogy a kulturális hátterem flamand, a nemzetiségem belga, szakmai szempontból holland vagyok, és a vágyaim szerint európai szeretnék lenni. Így a „tres”-ből „quattuor” lett. Leuvenbe jöve természetesen elveszítettem a holland szakmai hátteremet, ráadásul egyre erősödő kételyeim vannak azzal kapcsolatban, hogy az EU képes-e megfelelni az elvárásaimnak, és egyáltalán akarja-e általam remélt szinten beteljesíteni a vágyaimat. Így aztán lehet, hogy a közmondásban hangsúlyozott „numquam” ellenére a „quattuor”-ból számomra „duo” lett.

A következőkben először azzal szemléltetem a szociálpolitika elméletének a fejlődését, hogy áttekintem a pályafutásom három helyszínén terítéken levő kutatási témákat. Az előadásom második részében felidézek néhány kutatási eredményt, és utána, a harmadik részben, visszatérek az általam egykor végzett belga–holland összehasonlításhoz.

Antwerpen – Tilburg – Leuven: a szociálpolitika fejlődése dióhéjban

A „*numquam duo, semper tres*” szólás áll a kutatásaim középpontjában levő témákra is. Antwerpenben velem együtt három kutató – megint csak három – foglalkozott a szegénységgel. Elég bölcsek voltunk ahhoz, hogy létbizonytalanságnak nevezzük és ily módon a szociális biztonsággal társítsuk a témát. A létbizonytalanság kérdését utóbb a társadalmi kirekesztés címszó alatt tárgyalták, később pedig még pontosabb megjelöléssel az AROP – At Risk of Poverty, szegénység által veszélyeztetettek – kifejezést használták (Vanderbroucke–Diris 2014). Ez a megfigyelés indít a szociálpolitika tanulmányozásával kapcsolatos első megjegyzésekre: az évek során változatlanul ugyanazokkal a jelenségekkel foglalkozunk, csak a szociálpolitikai kutatások eredményeként fokozatosan változik a vizsgálódás hatóköre és súlypontja. Ennek keretében új elméletek jönnek létre a változások értelmezésére; a szegénységtől eljutottunk a létbizonytalansághoz, a relatív deprivációhoz, az el-

² IMPALLA – International Master in Social Policy Analysis (Szociálpolitikai Elemzés Nemzetközi Mesterszak) (a ford.)

szegényedéshez és a társadalmi kirekesztéshez, és a szegénységi rátából a szegénység által veszélyeztetettek aránya lett.³

Visszatekintve egészen megdöbbentő, hogy a fejlett szociális biztonsági rendszereink képtelenek voltak a szegénység megszüntetésére. A „*Social security between dream and action*” (Szociális biztonság az álom és a valóság között, Deleeck et al. 1980) kötet létbizonytalansággal kapcsolatos elemzései kimutatták a szegénység mértékét Flandriában, de csak újabb felfedezések nyomán váltak lehetségessé a szakpolitikai intézkedések. Valójában a panelvizsgálatok eredményei vezettek bennünket ahhoz a felismeréshez, hogy a politikának nem a szegények évenkénti számára, hanem a szegénységből kivezető mobilitásra kell koncentrálnia (Deleeck–van den Bosch–Lathouwer 1992, Muffels–Berghman–Dirven 1992). Csak ezután volt elképzelhető a szegénység elleni sikeres küzdelem. A politikusok azonban nem váltak e küzdelem meggyőződéses harcosaivá, egyrészt mert a nyolcvanas évek gazdasági és költségvetési válsága miatt nem álltak rendelkezésre a szükséges pénzügyi források, másrészt pedig mert a thatcheri ideológia tagadta a szegénység létezését, és csak a gyermekszegénységet tekintette problémának (mintha a szegény gyerekek nem szegény háztartásokban éltek volna). De végső soron úgy gondolom, hogy a szegénység elleni harc túlságosan is ellentétes a társadalmainkban gyökerező önségítő ideológiával. A szegénység a jövedelemeloszlás alján levő népeiséget érinti, és általában mindaddig nem jelent veszélyt a társadalom számára, amíg elfogadható marad az általános jövedelemeloszlás. Ezért a szegénység elleni küzdelem a jó szándékú politikai szereplők és tudósok feladata marad, és az ő szereplésüktől függ. Csak remélhetjük, hogy bátorítja őket I. (Hallgatag) Vilmos és Merész Károly⁴ mondása: „*Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer*”⁵ (Gerlo 1984).

Tilburgban nem a szociális biztonságnak a szegénység elleni küzdelemben játszott szerepével, hanem magával a szociális biztonsággal foglalkoztunk. A kutatásaink középpontjában a szociális biztonság alapszerkezetének a vizsgálata állt, és az, hogy miért és hogyan alakultak ki ezek a rendszerek. Eközben figyelemmel voltunk a komparatív és nemzetközi, gyakran európai dimenzióra (pl. Berghman 1991, 1996, 1997a, 1997b). A nyolcvanas évek második felében és a kilencvenes években a szociális biztonság láthatatlan részei keltették fel a figyelmünket (Berghman 1986). Ezzel egy időben megkérdőjeleződött a szociális biztonság domináns értelmezése (Muffels–Berghman–Rieken 1988). A humán károsodás elmélete arra ösztönzött bennünket, hogy megkülönböztessük egymástól a szociális védelem három lehetséges módját: a kompenzatórikus, resztoratív és preventív megoldást. Azt tanítottuk, hogy a prevenciónak elsőbbséget kell biztosítani a resztorációval,

³ Ezek és más koncepciók bővebb kifejtésére vö. Berghman (1995).

⁴ I. (Hallgatag) Vilmos (1533–1584) Oránia hercege, a spanyolok elleni németalföldi szabadságharc kiemelkedő vezetője; Merész Károly (1433–1477) Burgundia utolsó hercege, halálával megszűnt az önálló Burgundi Hercegség. (a ford.)

⁵ „Nem szükséges hinnünk ahhoz, hogy vállalkozunk valamire, és nem szükséges sikert aratnunk ahhoz, hogy kitartsunk mellette.” (a ford.)

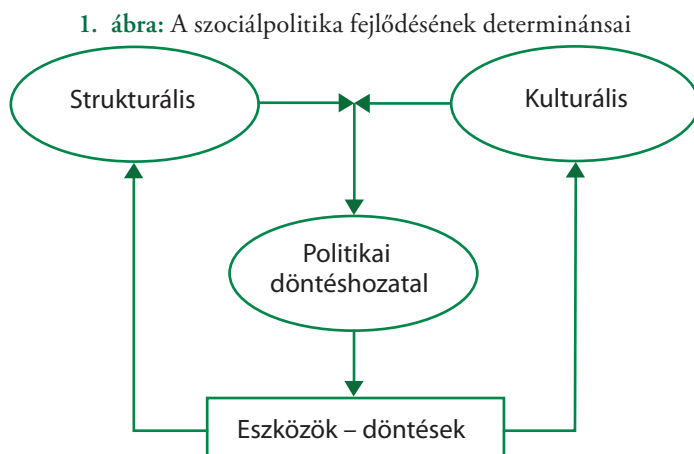
a resztorációnak pedig a kompenzációval szemben, de azt is elmondtuk, hogy a szociális biztonság tényleges működése ezzel éppen ellentétes képet mutat: nagyrészt kompenzatórikus, némi resztorációval és alig valami prevencióval (Berghman 2000). A társadalmi-gazdasági valóság szerencsére ráébresztette a társadalmat a szükséges szakpolitikai prioritásokra. A reaktiválás és a munkahelyre történő reintegrálás domináns politikai prioritássá változott (Debels 2008a); még a prevenció is utat tört magának a politikába, bár a gyakorlatba való átültetése továbbra is nehéz maradt (Berghman–Debels–van Hoyweghen 2013).

A szociális biztonság és később a szélesebb értelemben vett szociálpolitika fejlődését magyarázó determinánsokkal kapcsolatban azt írtam, hogy ez a fejlődés három tényezőegyettes – a strukturális, a kulturális és a politikai döntéshozatalbeli tényezők – kölcsönös egymásra hatásának az eredménye. A szociálpolitika fejlődését befolyásoló legfontosabb strukturális tényezők a demográfiai, a munkaerő-piaci és a technológiai változások.⁶ Ez a hatás azonban nem közvetlenül érvényesül, hanem kulturális és politikai tényezők közvetítik. A kulturális tényezők közé tartoznak a munkaetika, az önségítés, a szolidaritás és az emberi méltóság konfliktusos értékei. A politikai szereplők ezen értékek fényében alkotnak véleményt az előttük álló strukturális változásokról és kihívásokról. A folyamat végén a politikusoknak a javaslataik törvénné konvertálása érdekében többséget kell szerezniük a parlamentben, így a politikai döntéshozatali folyamatok is fontos szerepet játszanak (Roebroek 1993, Hertogh 1998, Veldkamp 1993). A szociálpolitika fejlődésének elemzése során tehát vizsgálnunk kell a strukturális, a kulturális és a politikai döntéshozatal e három tényező együttesét és a közöttük levő kölcsönhatásokat (Muffels 1993).

A strukturális tényezők vizsgálatát az adott terület szakértőire – demográfusokra, családszociológusokra és a munkaerőpiac kutatóira – hagytuk. A kulturális tényezők szociálpolitikai hatását nemzetközi összehasonlító kutatások vizsgálták, például az Európai Értékrend Vizsgálat (European Values Study) és az Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata (European Social Survey); az adatokat a kollégáink, például Wim van Oorschot (2006) elemezték és értékelték (vö. még Halman–Sieben–van Zundert 2012). Az évek során meggyőződésemé vált, hogy az egyes országok szociálpolitikai rendszerei közötti különbségek magyarázatában sokkal fontosabbak a kulturális, mint a strukturális eltérések. A szociálpolitika és különösen a szociális biztonság kétségkívül a piac tökéletlen működésére adott válasz, és így strukturális változók következménye. E változók nagyon hasonlóak az általunk általában összehasonlított országok tekintetében. De azt alapvetően a kulturális és a politikai tényezők határozzák meg, hogy ezek az országok miként válaszolnak a strukturális változásokra és hogyan birkóznak meg a piac elégtelenségéből adódó problémákkal (van Oorschot 2007, van Oorschot–Opielka–Pfau-Effinger 2008). Legyen ez a második személyes megjegyzésem. A kulturális és a kormányzati tradíciók, valamint az ezek hatására

⁶ Ezek áttekintésére vö. Berghman et al. (2003).

kialakuló hosszú távú útfüggőségek meghatározó fontosságúak a döntéshozatali folyamatok legitimitása szempontjából (Goodin et al. 1999). Később Belgium és Hollandia összehasonlításával szemléltetem majd ezt az állítást.

És végül következett Leuven. A PhD disszertációm készítése nyomán tudatosultak bennem a belga szociális biztonsági rendszer bismarcki gyökerei. Az ilyen típusú rendszer célja a megszerzett életszínvonal védelme. A létbiztonsággal kapcsolatban Antwerpenben folytatott kutatások azonban arra ösztönöztek bennünket, hogy ne feledkezzünk meg a rendszer lehetséges másik céljáról, a Beveridge-i típusú minimális védelemről. A Tilburghban töltött időszak kutatásainak középpontjában álló társadalombiztosítás vizsgálata azonban ismét figyelmeztetett bennünket az előbb említett első cél fontosságára. A holland nyugdíjrendszer második pillérének vizsgálata és a szociális biztonság láthatatlan eszközeivel kapcsolatos kutatások nyomán a kutatócsoportom segítséget nyújtott ahhoz, hogy a Data Warehouse Labour Market (Munkaerő-piaci Adattár) adatbázist kiterjesszék a szociális védelemre is. Az európai uniós obszervatóriumokban és az olyan uniós intézményekben, mint a Kölcsönös szociális védelmi információs rendszer (Mutual Information System on Social Protection – MISSOC), az Integrált szociális védelmi statisztikák európai rendszere (European System of Integrated Social Protection Statistics – ESSPROS) összegyűjtött komparatív tudásanyag és az ezzel egy időben a Közösségi Háztartás Panel (European community household panel – ECHP) (Berghman et al. 1990) kutatás előkészítése és tartalmának kidolgozása egyengették az utat a szociális biztonság szisztematikus rendszerbe foglalásához, illetve a szükséges változók meghatározásához és operacionalizálásához (Boos et al. 1991).⁷ Mindez a szociális biztonsággal kapcsolatos belga kormányzati internetes tájékoztató portál munkaerő-piaci adattárának (Data Warehouse Labour

⁷ Egy másik összefüggésben a kutatási eredmények segítséget nyújtottak nekem egy új belga szociális biztonsági rendszer tervének a kidolgozásához: Sociura (1993).

Market of the Belgian Crossroads Bank for Social Security) a szociális védelem irányába történő kiterjesztéséhez vezetett, amely nyomán a szociálpolitikai kutatók optimális lehetőséget kaptak a meglevő adminisztratív adatok felhasználására (Knappen et al. 2014). Ez a hozzáférés elsősorban abban segített bennünket, hogy az adminisztratív adatok felhasználásával elemezzük a nyugdíjak eloszlását és megfelelését.

Hamarosan bővebben is foglalkozom a belga nyugdíjrendszerrel, de az engem foglalkoztató kutatási kérdések áttekintését nem fejezhetem be anélkül, hogy ne szólnék a kihagyott lehetőségekről. Ezek egyike az átképzési juttatásokkal kapcsolatos. Már a létbizonytalanságot vizsgáló antwerpeni kutatások idején kiderült, hogy a foglalkoztatás jelenti a biztonsághoz vezető királyi utat, és a munkások szakértelmének elavulása esetén az átképzés a nyilvánvaló megoldás. De az átképzésen levő munkásoknak jövedelemhelyettesítő ellátásra van szükségük. A nyolcvanas évek elején az arra vonatkozó javaslatomat, hogy tegyük ezt egy új szociális biztonsági alrendszerrel, kezdetben jól fogadták, de gyorsan elfelejtették. A második lehetőség a figyelem átképzési ellátásra irányítására 2007-ben, a portugál EU elnökség idején jött el (Berghman 2007). A tagállamoknak azonban nem tetszett az ötlet, és még a Bizottság is – meglepő módon a szociális védelem alapvető eszközeire összpontosítás helyett a társadalmi kirekesztést fontosabbnak tartva – ragaszkodott a szubszidiaritási elvhez (Fouarge 2002). A harmadik elszalasztott lehetőség nemrég történt, és a nyugdíjpolitikához kötődött. A nyugdíjkonferencia idején Arena miniszter elszántan törekedett egy jövőorientált átfogó nyugdíjpolitika kidolgozására. De újabb öt év telt el, míg felállították a 2020–2040 közötti nyugdíjpolitika kidolgozásával foglalkozó szakértő bizottságot, amely a multidiszciplináris szakértelmével és empirikus elemzéseivel megalkothatta és tesztelhette az átfogó belga nyugdíjpolitikát (CP 2014).

Tehát létbizonytalanság Antwerpenben, komparatív szociális biztonsági rendszerek Tilburgban és az adminisztratív – különösen a nyugdíjra vonatkozó – adatok elemzése Leuvenben... Mégis, téves volna azt hinnünk, hogy ezek a kutatási témák kizárólag az egyik vagy másik felsorolt helyszínen szerepeltek. A létbizonytalanság kutatásában a nagy áttörés – azaz a szegénységbe való ki és beáramlás fontosságának tudatosodása és ennek tanulságai a szegénypolitika számára – nem az antwerpeni időszakban történt, hanem a későbbi panelkutatásokban, mikor a tilburgi tartózkodásom alatt beillesztettük a releváns kérdéseket az ECHP felmérésekbe (Dirven–Berghman 1995). Ehhez hasonlóan a komparatív és uniós távlat nem korlátozódott Tilburgra, hanem később a Lisbon Agenda Group keretében megjelent a szakpolitikai intézkedések tervezésekor (Berghman et al. 2005, Rodrigues 2009) és az adminisztratív adatbázisokkal folyó munkában a leuveni években.

Így a szociálpolitika-tudomány, és ezen belül a szociális biztonság mint fontos terület elmúlt évtizedekbeli fejlődését összefoglalóan az elméleti keretek megszilárdulásával, az empirikus igazolás erősödésével és az adatokkal való hitelesítés terjedésével jellemezhetjük. Az első trendre példaként felhozható a szegénység és

társadalmi kirekesztés elméleti kereteinek finomítása, a humán veszteség elmélete, a szociális biztonság és a jóléti állam tipológiáinak kidolgozása; az empirikus igazolás erősödését mutatja az egyre több empirikus és komparatív kutatási eredmény; a szisztematikus adatgyűjtés és az adatok kutatási elemzésekben való felhasználásának harmadik trendjét pedig a nagy adatbázisok létrehozása – ECHP, EU-SILC⁸ és ESSPROS az uniós szinten, Data Warehouse Labour Market and Social Protection országos szinten – szemlélteti. Mindez bizonyítja a szociálpolitika mint önálló tudományág erősödő tudományos és empirikus jellegét.

Újragondolt témák

Az előadásom második részében a nyugdíjak vizsgálatával szemléltetem annak az elmúlt évtizedekbeni fejlődését, amit „szociális biztonsági tanulmányoknak” („social security studies”) nevezhetnénk. Az első lépéseket a hetvenes években tettem meg a nyugdíjtémában, amikor a doktori disszertációmát készítettem (Berghman 1981). Ez nemcsak a későbbi kutatási tevékenységemet ösztönző általános elméleti keretet biztosított számomra, hanem tapasztalatot szereztem a nyugdíjrendszerek mikro- és makroszintű elemzése terén is, és meggyőződhettem e rendszerek két kinyilvánított céljáról: a minimális védelemről és a megszerzett életszínvonal védelméről. Itt mellesleg szeretném emlékeztetni a belga hallgatóságot arra, hogy a belga nyugdíjpolitika eredeti fő célja a nyugdíjasok életszínvonalának a biztosítása volt. A bismarcki és beveridge-i modell konvergenciája nyomán csak a hetvenes években építették be a rendszerbe második fő célként a minimális jövedelemvédelmet. Az 1969-ben bevezetett Idősek Garantált Minimumjövedelmi Rendszerén felül a következő évtizedekben a nyugdíjrendszeren belül is fokozott figyelmet fordítottak a minimális jövedelemszint garantálására. Nem ellenzem a minimális jövedelem biztosításának célját, de ugyanakkor úgy gondolom, hogy nem kellene elfelejteni az eredeti célt, a megszerzett életszínvonal garantálását. Ezt figyelembe véve szükséges egy második pillér, az alacsonyabb nyugdíjakat kapóknak is, máskülönben a nyugdíjrendszer oda jut, hogy súlyosbítni fogja a jövedelemegyenlőtlenségeket.

A tilburgi beiktatási beszédemben azt javasoltam, hogy tágítsuk ki a szociális biztonság fogalmát és eszközeit. Azzal folytattam, hogy „bár egyértelműen az egyetlen a leginnovatívabb változást, ha szituációs keretben értelmeznénk a szociális biztonságot, az ilyen irányba tett első, szükségszerű és megvalósítható lépés a szociális biztonság szélesebb eszközei együttesének az elemzése” (Berghman 1986: 13). Ezt mi fogalmaztuk meg először kutatási kérdésként. A kutatás során három lépés különíthető el: az elméleti megalapozás, amelyet a makrostatisztikai fázis

⁸ European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC): a jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó közösségi statisztika (az Eurostat jövedelem- és életkörülmény-vizsgálata) (*a ford.*)

követ, végül pedig a mikroszintű adminisztratív adatok felhasználásával folytatott elemzés.

Korábban már utaltam az elméleti lépésre. Ez egy olyan szociális biztonság meghatározás kidolgozásából áll, amely széles körű eszközgyűttest tartalmaz, ugyanakkor jól operacionalizálható is. Az ESSPROS-hoz hasonló nemzetközi, komparatív kereteken kívül az elméleti munka megpróbálta felhasználni „a jólét társadalmi megoszlása” (Titmuss 1958) és a „humán veszteség elmélete” (Klosse–Berghman 2000) által nyújtott inspirációt is. Az eredményként kapott definíció szerint a szociális biztonsági rendszer a kollektíven elismert humán veszteség – a jövedelem és az egészség elvesztése – kezelését célzó összes kollektíven szervezett rendszer (Boos et al. 1991: 67). E definíció alapján kialakítottunk egy változógyűttest, ez alapján jött létre a Data Warehouse Labour Market and Social Protection szociális védelemmel kapcsolatos része (Nijs 2004).

E szélesebb szociális biztonság definíció alkalmazásának második lépése annak vizsgálatából állt, hogy a létező szociális biztonsági költségvetés mennyire megbízható és megalapozott. A tilburgi Tisser kutatócsoport Hollandiára nézve megvizsgálta ezeket. Miután az Eurostatnak elküldött adatok alapján összehasonlították az 1988-as holland költségvetésben található összes szociális biztonságra vonatkozó tételt, azt kellett megállapítaniuk, hogy a szociális biztonsági kiadások 15,4 százalékat nem jelentették. Ebből 6,7 százalék a szociális biztonsági költségvetési tételek hibás nyilvántartásából következett, további 8,66 százalék oka pedig az volt, hogy a holland statisztikai hivatal rossz szociális biztonság definíciót használt. Tehát egy olyan, statisztikai szempontból nagyon megbízható országban, mint Hollandia is, azzal kellett szembesülnünk, hogy a jelentett adatok 7,4 százaléka⁹ megbízhatatlan, 8,66 százaléka pedig érvénytelen (Boos et al. 1993). Lehet, hogy azóta változott a helyzet, de továbbra sem árt az óvatosság.

A harmadik és időben legutóbbi lépés mikrostatistikai adatok elemzését tartalmazza. Az elemzés a belga nyugdíjrendszerrel foglalkozott, és a nyugdíjak eloszlását vizsgálta. Most felvázolom azokat a kutatási lépéseket, amelyeket annak érdekében tettünk, hogy megbízható képet kapjunk az idősök jövedelmi helyzetéről. Ennek során elsősorban a 2011-es nyugdíjnyilvántartás adatain alapuló decilismegoszlásokat fogok használni.¹⁰ Minden ábra a saját nyugdíjkutató csoportunk által végzett számításokon alapul.¹¹ A 2. ábra mutatja a kiindulópontunkat. A sötétebb oszlopok az egyéni első pilléres nyugdíjak decilismegoszlását mutatják a nyugdíjhivaltól beszerezhető adatok alapján. Az eredmény helytelenül jelzi a nyugdíjasok nyugdíjjövedelmét, nem is beszélve a háztartási jöve-

⁹ A számítás alapja: összehasonlítottuk a jelentett adatokat a kormányköltségvetésben található adatokkal.

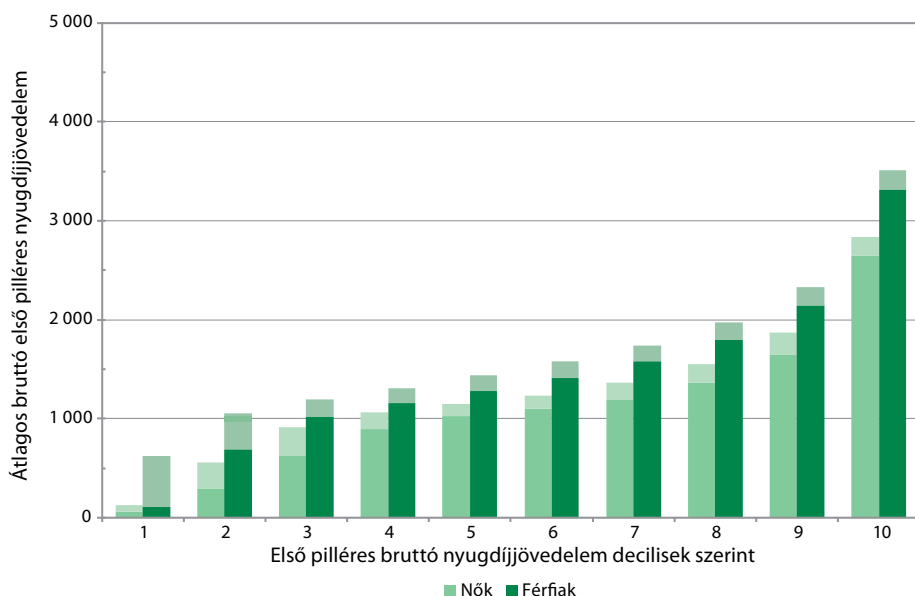
¹⁰ A nyugdíjnyilvántartást 1998-ban hozták létre, és az a belga első és második nyugdíjpillérből teljesített kifizetésekkel kapcsolatos összes információt tartalmazza (vö. Palmans–Peeters–Berghman 2006).

¹¹ Ennek tagjai: Hans Peeters, Nina Donvil, Line De Witte és Lise Cordeel. A korábbi évekre vonatkozó elemzéseket lásd Berghman et al. (2010) és Berghman–Peeters (2012).

delmeikről, mivel csak azokat a bruttó nyugdíjakat veszi figyelembe, amelyek az egymástól elkülönülő nyugdíj-adminisztrációk egyikében nyilván vannak tartva. Ennek következtében például egy vegyes munkakarriert bejárt (korábban alkalmazottként és közhivatalnokként is dolgozó) nyugdíjast kétszer számolnak. Ezenkívül az eloszlás bruttó adatokon alapul. Az eredmény meglehetősen egyenlőtlen eloszlást mutat, az alsó 3–4 decilisben nagyon alacsony nyugdíjakkal, különösen a nők körében.

Az általunk elvégzett első kiigazítás során ugyanazokat az adatokat használtuk, de nem számítottuk duplán a vegyes munkakarrierrel rendelkezőket, és figyelembe vettük a korábban nem beszámított első pilléres juttatásokat (pl. a szabadság idejére történt kifizetéseket). Az eredmény megint csak a 2. ábrán látható, a világosabb oszlopárszak mutatják a különbségeket.

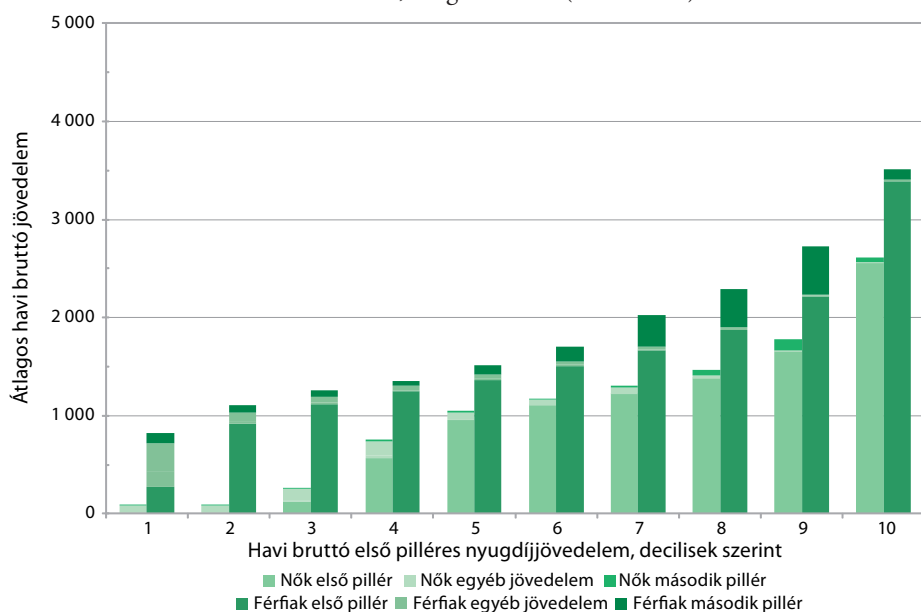
2. ábra: Átlagos első pilléres bruttó nyugdíjvédelem januárban dupla beszámítással (sötétebb oszlop) és átlagos első pilléres bruttó nyugdíjvédelem dupla beszámítás nélkül, nemek és decilisek szerinti megoszlásban, Belgium 2011 ($n = 93\,064$)

A következő lépésben figyelembe vettük a második pilléres nyugdíjakat és az összes időset, azaz nem csak a nyugdíjban részesülőket (3. ábra). Az ábra azt mutatja, hogy az alsó decilisekben a nőknek alig van saját jövedelmük. A második pilléres nyugdíjak növelik a nyugdíjvédelmeket, bár ez csak a felsőbb decilisekben jelentősebb. A második pilléres nyugdíjak megkülönböztető hatása egy kettős egyenlőtlenség eredménye: az egyik a második pillér nyújtotta védelemhez való egyenlőtlen hozzáférés, a másik pedig a második pilléres nyugdíjak mértékében mutatkozó eltérés. Megjegyzendő, hogy ezt az eloszlást úgy kapjuk meg, ha a má-

sodik pilléres nyugdíj összegű juttatásait fiktív évjáradékká alakítjuk át. De ha közelebbről szemügyre vesszük, ez nincs összhangban a valósággal. Az utóbbi időben az összegű ellátásokban részesülőkkel készült mélyinterjúkból tudjuk, hogy a második pillérből származó összegű juttatásokat nem a havi rendelkezésre álló jövedelem kiegészítésére használják, hanem egyszerűen átirányítják a juttatásban részesülők megtakarítási portfóliójába, és csak kivételes kiadások felmerülése esetén, szükséghelyzetben aktiválják őket (Berghman–Cordeel–Peeters, megj. alatt).

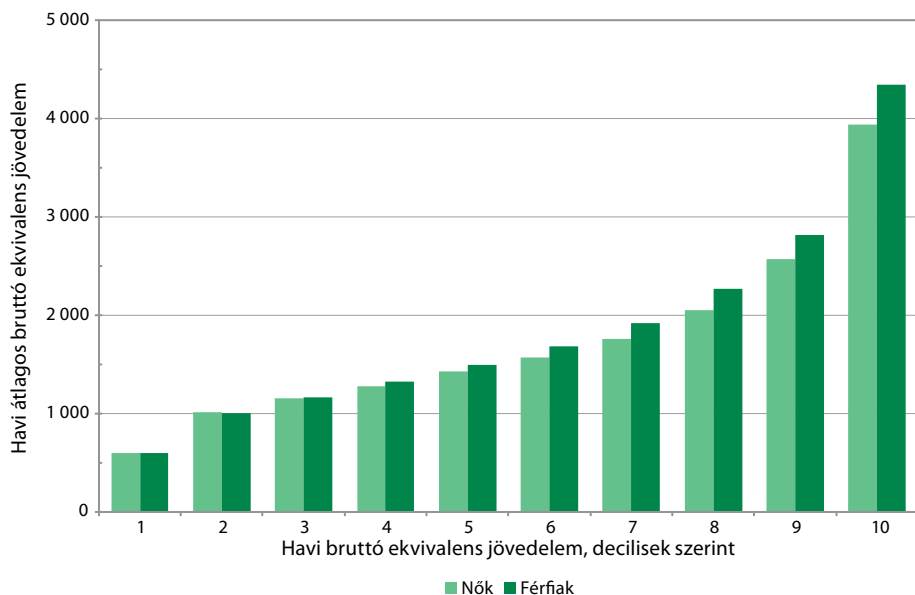
3. ábra: Az első és második pilléres nyugdíjakat tartalmazó havi átlagos bruttó jövedelem, nemek és decilisek szerinti megoszlásban, 65 éven felüliek, Belgium 2011 ($n = 100\,642$)

A 3. ábra az egyéni jövedelmeket mutatta. Sok nyugdíjas azonban másokkal lakik egy háztartásban. Ezért a jóléti pozíciójukat nem elsősorban a személyes nyugdíjjövedelmük határozza meg, hanem a háztartás nyugdíjjövedelme. A nyugdíjregiszter és az országos nyilvántartás adatait összekötve meg tudtuk határozni a háztartások nyugdíjjövedelmét. Ezen felül a háztartásokban figyelembe kell venni a méretgazdaságosságot is, ezért a bruttó nyugdíjjövedelmet átszámítottuk ekvivalens jövedelemre.¹² Az ennek eredményeként kapott eloszlást mutatja a 4. ábra. Főleg a nők helyzete javult: nemcsak a saját alacsony nyugdíjukra támaszkodhatnak, hanem a partnereik nyugdíjából is részesednek.

¹² Házaspárok esetén a háztartás összes nyugdíjjövedelmét 2 helyett 1,5-del osztottuk, és az eredményként kapott összeget tüntettük fel mindkét házastársnál.

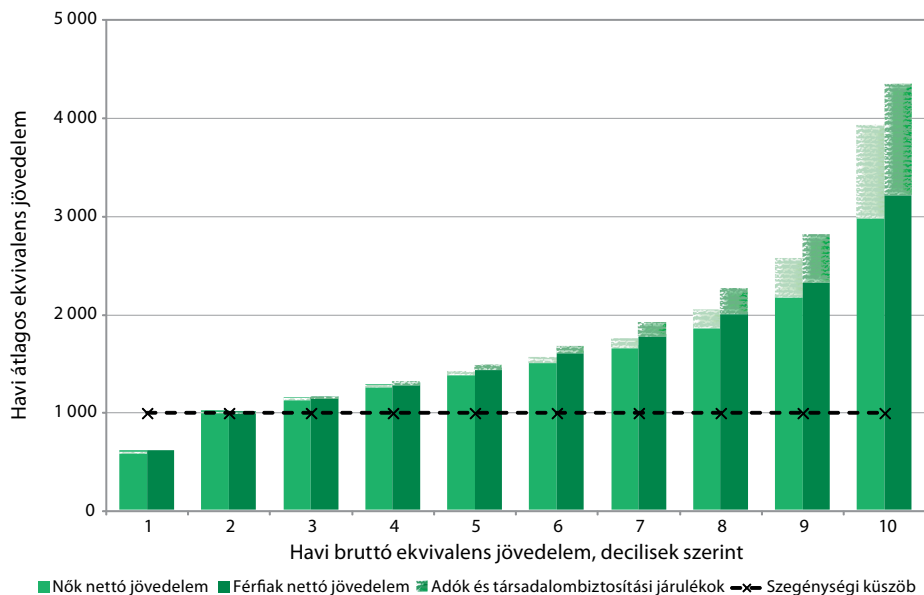
4. ábra: Az első és második pilléres nyugdíjakat tartalmazó havi átlagos bruttó ekvivalens háztartási jövedelem, nemek és decilisek szerinti megoszlásban, 65 éven felüliek, Belgium 2011 ($n = 100\,642$)

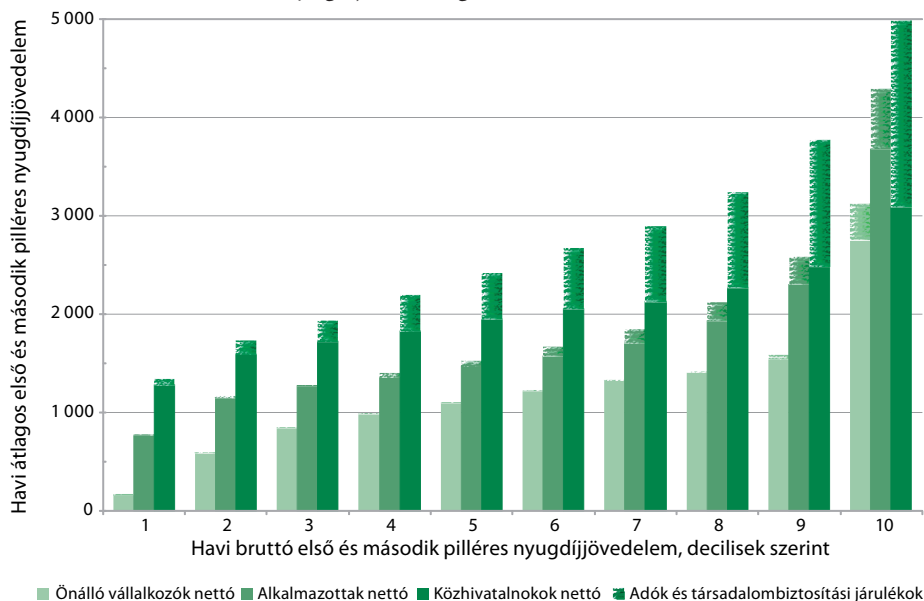
Végül, a bruttó jövedelmek nem adnak pontos képet a háztartások rendelkezésre álló jövedelméről. A bruttó jövedelemből le kell vonni a társadalombiztosítási járulékot és a személyi jövedelemadót. Ezért a 4. ábra bruttó összegeit átszámítottuk nettó jövedelemmé, az eredmény az 5. ábrán látható.

A bruttó helyetti nettó jövedelem számításának különösen a magas bruttó közhivatalnoki nyugdíjak esetében vannak messzesemenő következményei. A 6. ábra decilismegoszlása ezért különbözteti meg a három nagy rendszert: az alkalmazottakét, az önálló vállalkozókét és a közhivatalnokokét. Az ábrát ismét az egyéni nyugdíjösszegek alapján szerkesztettük, most a 65–69 éves férfiak szerepeltetésével. Mivel a magas közhivatalnoki első pilléres nyugdíjak teljes egészében adókötelesek, a munkavállalók és önálló vállalkozók második pilléres nyugdíja pedig nem, hasonló nagyságú lesz a közhivatalnokok és a magas keresetű munkavállalók nettó nyugdíjjövedelme.

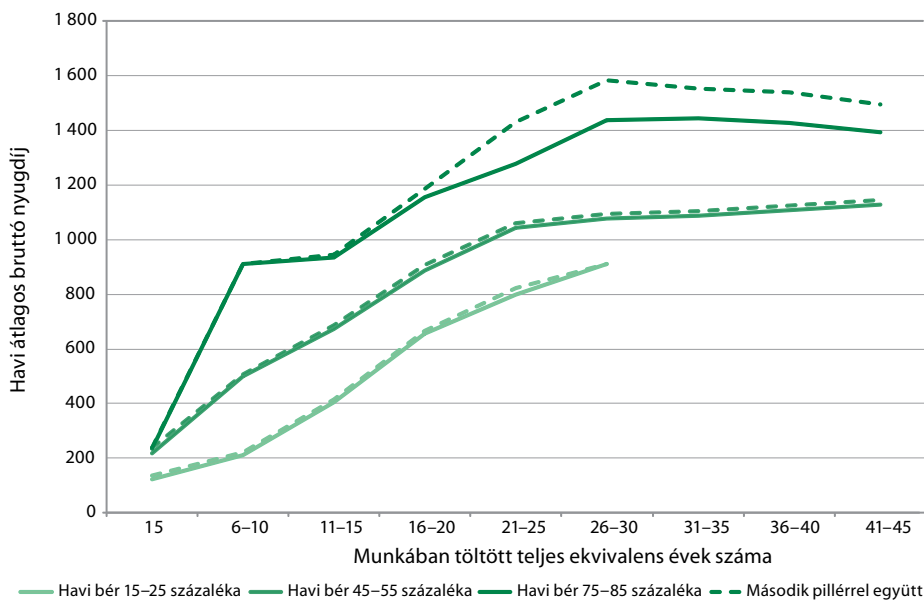
5. ábra: Az első és második pilléres nyugdíjakat tartalmazó havi átlagos nettó ekvivalens háztartási jövedelem, nemek és decilisek szerinti megoszlásban, 65 éven felüliek, Belgium 2011 ($n = 100\,642$)

6. ábra: A havi átlagos első és második pilléres nyugdíjjövedelem az egyes nyugdíjrendszerek és decilisek szerint, 65–69 éves férfi nyugdíjasok, Belgium 2011 ($n = 10\,790$)

7. ábra: Havi átlagos bruttó első pilléres nyugdíj egyedül (folyamatos vonalak) és a második pilléres nyugdíjjal együtt (szaggatott vonalak) a teljes ekvivalens ledolgozott évek száma és a munkában töltött évek alatt kapott havi átlagbér szerint, 65 év feletti korábbi alkalmazottak, Belgium 2011 ($n = 43\,879$)

Végül a 7. ábra bepillantást enged abba, hogy de facto milyen jelentősége van a munkakarrier hosszának, a járulékköteles kereset nagyságának és a munkavállalók nyugdíjrendszerébe beépített szolidaritási elemeknek. Az ábra az emberek havi átlagos nyugdíját ábrázolja különböző hosszúságú munkakarrier és a munkakarrier alatti különböző nagyságú átlagbér alapján. Az első meglepő dolog, hogy a ledolgozott munkaévek szerepe a valóságban meglehetősen lényegtelennek tűnik az első pilléres nyugdíjak meghatározásában, azaz a 21–25 évet dolgozó és a medián alkalmazott bérével megegyező átlagbérhez jutó emberek nagyjából ugyanannyi nyugdíjat kapnak, mint a hasonló bért kereső, 41–45 évig dolgozók.¹³ Ez a hatás azon évek számával magyarázható, amennyit a nyugdíjba vonulás előtti utolsó bér szintjén vesznek figyelembe. Az ábra továbbá azt is megmutatja, hogy átlagosan a bérszintnek is csekély jelentősége van. Így ha összehasonlítjuk a 41–45 évet medián bérrel dolgozókat a havi bér 75–85 százalékát kapókkal, csak 250 euró lesz a különbség. A bérszintnek a későbbi nyugdíjakra gyakorolt csekély hatása főleg azzal magyarázható, hogy létezik egy bérplafon, ami fölött továbbra is fizetni kell a járulékot, de az e fölötti rész már nem kelet-

¹³ Ugyanez lesz a következtetés, ha a magas keresetű 26–30, illetve 41–45 évig dolgozókat hasonlítjuk össze. Alacsony bérűek esetében nem végezhető ilyen összehasonlítás, aminek az az oka, hogy elégtelen számú alacsony bérű dolgozó rendelkezik sok munkában letöltött évvel.

keztet nyugdíjjogosítványt. Mindent egybevetve tehát az alkalmazottak nyugdíja szempontjából nagyon fontosak a szolidaritási mechanizmusok. A szaggatott vonalak összehasonlítása nyomán láthatjuk, hogy a második pilléres nyugdíjak beszámítása némileg módosítja az említett szolidaritási mechanizmusokat, de átlagosan csak nagyon kis mértékben.

Összességében tehát az elmúlt évtizedek kutatásai javították a szociális biztonság átláthatóságát. A jobban kidolgozott fogalmi keret döntő szerepet játszott abban, hogy átfogóbb, koherensebb és a gyakorlati politika szempontjából relevánsabb képet kaptunk róla. Mindez fokozatosan megbízhatóbb és érvényesebb statisztikai eszközökhöz is vezetett. Belgiumban az olyan kezdeményezések, mint a nyugdíjpolitika 2020–2040 projekt szakértő bizottsága által javasolt Sigedis¹⁴ és Nyugdíjkutató Központ létrehozása ígéretes példák minderre. Időközben a gazdag adminisztratív adatok intenzív hasznosítása is elkezdődött. Ezeknek az adatoknak a szisztematikus elemzése végre érvényes képet rajzol a társadalmi valóságról és eszközt szolgáltat a politikai döntések intenzív előmunkálataihoz. Meglátjuk, hogy Belgium mennyire van tisztában azzal, hogy szükségesek számára ezek az eszközök. Erre némi fényt deríthet a Benelux országok politikai tradícióinak és a szakpolitikai döntések e tradíciókon belüli szerepének az összehasonlítása.

A Benelux országok

1997-ben a tilburgi kollégánk, Wil Arts volt az egyik vezető holland szociológiai folyóirat, a *Mens en Maatschappij* főszerkesztője. Az a nagyszerű ötlete támadt, hogy megkéri a kollégáit Hollandiából és Flandriából, írjanak szerkesztőségi előszót a folyóirat az évi számaihoz. A téma: Hollandia és Belgium (vagy Flandria, ha ez relevánsabb) összehasonlítása a szakterületükön. Engem a jóléti állam témakörben kért fel az összehasonlításra. A munka elvégzése során három következtetésre jutottam (Berghman 1997c). Először: bár – ahogy a mondás tartja – a két országot az azonos nyelv választja ketté, eltérő elképzeléseik vannak arról, amit az angolban jóléti államnak neveznek. A hollandok a „*verzorgingsstaat*” („gondoskodó állam”) kifejezést használják a széles körű juttatási rendszerek és szolgáltatások megjelölésére; a flamandok ezzel szemben a „*welvaartsstaat*” megjelölést használják, ami a jóléti állam közvetlen megfelelőjének tűnik, de sokkal szűkebb a jelentése, csak a jövedelempótló rendszereket értik rajta. A második következtetés az volt, hogy bár általában mindkét országot ugyanabba a kontinentális, konzervatív jóléti állam típusba sorolják, a valóságban ez többé-kevésbé áll Belgiumra/Flandriára, Hollandiára viszont kevésbé. Hollandia valójában a hatvanas évek óta elmozdult a kontinentális bismarcki modellről az angolszász beveridge-i típus irányába. A harmadik

¹⁴ Sigedis (Sociale Individuele Gegevens – Données Individuelles Sociales): belga intézet, amely a szociális biztonsággal és különösen a nyugdíjrendszerekkel kapcsolatos adatokat gyűjti és kezeli.

következtetés a politikai folyamat különböző fázisaira vonatkozott. Különbséget tehetünk egyrészt a politika előkészítésének, értékelésének és visszacsatolásának objektív szakaszai, másrészt az érték- és érdekvezérelt politikaválasztások, azaz a *policy* és a *politics* között. Ekkor kiderül, hogy Hollandia kedveli a *policy*t és tart a *politics*-től, míg a belgák szeretik a *politics*-t és fölöslegesnek, ha nem kényelmetlennek érzik a *policy*-t. Most az a kérdés, hogy még mindig érvényes-e ez a megkülönböztetés, és hova sorolható a Luxemburgi Nagyhercegség. Hadd adjak a szociális biztonságra és a felsőoktatási politikára vonatkozóan – további kutatásokat igénylő – előzetes választ ezekre a kérdésekre.

Ami a jóléti államot és a szociális biztonságot illeti, változik a Hollandia és Belgium közötti különbség. Megmaradt a terminológiai eltérés, de a flamandok ma inkább tudatában vannak annak, hogy a társadalmi befogadáshoz és a szélesebb értelemben felfogott szociálpolitikához szükségszerűen a javak és szolgáltatások tágabb körét kell figyelembe venni (Cantillon–Vandenbroucke 2014). Úgy tűnik, hogy Luxemburg a belga példát követi (Fusco–van Kerm 2013, Marlier et al. 2014). A jóléti állam tipológiákban elfoglalt helyét tekintve Hollandia a szociáldemokrata, skandináv típus felé közeledik. Azt mondhatjuk, hogy mára Hollandia lett a legdélebbi északi jóléti állam (Halman–Sieben 2011). A flamandok a beilleszkedési és aktiváló politikájukkal az északi modell felé mozognak, miközben a délbélga közösség továbbra is a kompenzatórikus juttatási rendszerek kontinentális tradíciójára esküszik. Ebben az összefüggésben Luxemburg szerintem nemcsak Németalföld, hanem egyúttal Belgium közepén helyezhető el. Végül, ami a politikai aspektust illeti, Hollandia még mindig a *policy*t szereti, és tart a *politics*-től. Ez vezette őket arra, hogy az elsők között vegyék át a skandináv ihletettséggű aktív munkaerő-piaci politikát és támogassák a *flexicurity*¹⁵ (Debels 2008b, Muffels 2008). Ezzel egy időben a költségvetési kiadások csökkentésével, a szociális védelem részbeni privatizálásával, az ellátási felelősség önkormányzatokra terhelésével az angolszász modell felé való elmozdulás jelei is megfigyelhetőek.¹⁶ És bár messze ható politikai (*policy*) változásokról van szó, továbbra is objektív, nyilvánvaló és szükségszerű döntésekként találják őket. Belgium sokkal statikusabb a kormányzati gyakorlata tekintetében. Az alkotmánymódosítások fontos változásokat hoztak a feladatkörök átrendezésével, de ezzel együtt is sokkal stabilabb a kormányzat alapvető működésmódja.

Hasonló mintát láthatunk a felsőoktatási politika területén. Az elmúlt három évtizedben a holland oktatáspolitikai irányítói hosszabb távú programokat dolgoztak ki, de értékelő bizottságokkal intenzíven ellenőrzik az oktatási és a kutatási fejleményeket is. Ezek a bizottságok megvizsgálják és értékelik a programok minőségét, hatékonyságát és hatásosságát, valamint az alkalmazhatóságát. Flandria némi késéssel a holland modellt másolja. Szerencsére bizonyos időbe

¹⁵ Flexicurity = flexible security (rugalmas biztonság, a munkaerő rugalmasságának és szociális biztonságának egyidejű megvalósítása). (*a ford.*)

¹⁶ Vö. a Holland Társadalmi-Kulturális Tervhivatal (Dutch Socio-Cultural Planning Bureau – SCP) kiadványai.

telik a kezdeményezések átvétele, ami nagyobb politikai stabilitást és fokozatos fejlődést biztosít; ugyanakkor azonban Flandria sajnos nem vizsgálja meg szisztematikusan a holland kezdeményezések negatívumait, és sokszor átveszi a holland programok másodrendű hibáit. Luxemburg a belgiumi franciául beszélő közösséggel majdnem egy időben az európai partnereinél keresi a mintákat, és úgy tűnik, hogy a saját fejlődési sebességével Flandriát másolja. A másolás alapos, például nem veszik át a már bebizonyosodott diszfunkciókat.

Hollandiában kiterjedt kutatásokkal és tanácsadó testületekkel készítik elő a politika változásait, és az örökkévalóságnak szánják őket. De az „örökkévalóság” minden esetben csak négy-öt évig tart. Flandriában és Luxemburgban a politika (*policy*) változásai tovább tartanak, és jobban építenek a fokozatosságra. Azt hiszem, ennek az az oka, hogy a lakosságuk kevésbé racionális és alkalmazkodó, mint Hollandiában, és a bismarcki szociális partnerek jelenléte nem teszi lehetővé a gyors politikaváltásokat. Az elmondottakat figyelembe véve nem lepheti meg önöket, hogy abban a szerencsében volt részem, hogy a pályafutásom alatt háromszor éltem meg ugyanazt a politikaváltást: először Hollandiában, később Leuvenben ismét, és ebben a pillanatban ugyanazt tapasztalom Luxemburgban.

1997-ben a *Mens en Maatschappij*-ban azt tanácsoltam, hogy Hollandia valamennyire értékorientáltabb lehetne a politika döntéshozatali folyamataiban, Belgiumnak pedig valamelyest több előkészítésre és értékelésre lenne szüksége. Belgium esetében továbbra is érvényes ez a következtetés, és úgy gondolom, hogy a Nagyhercegségnek is hasznára válna ez a tanács. Nem hiszem, hogy Belgium vágyódna egy olyan Kormánypolitikai Tudományos Tanácsra¹⁷, amilyen Hollandiában van, de üdvös lenne a döntések alaposabb előkészítése. Ehhez hasonlóan a Nagyhercegség is hasznát vehetné, ha a CEEPS-től gyakrabban rendelne kutatásokat, azokat jobban megszívlelné és szisztematikusabban használná.

(...)

Fordította Nyilas Mihály

¹⁷ Hollandul „Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid” (WRR)

Irodalom

- Alcock, P. M. – May, M. – Wright, S. (eds.) (2012): *The student's companion to social policy*. 4th edn. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Berghman, J. – Peeters, H. (2012): De drie pijlers van het Belgische pensioenlandschap: overzicht en uitdagingen. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, (54), 1, 5–54; also in *Revue Belge de Sécurité Sociale*, (54), 4, 5–54.
- Berghman, J. (1981): *Theorie van de sociale zekerheid: Bijdrage tot de sociaal-politieke theorie van de sociale zekerheid met een toepassing op de pensioensector*. Antwerpen: UPSIA.
- Berghman, J. (1986): *De onzichtbare sociale zekerheid* (The invisible social security). Deventer: Kluwer.
- Berghman, J. (1991): 1992 and social security: Critique and proposals. In Room, C. (ed.), *Towards a European welfare state*. Bristol: School for Advanced Urban Studies (SAUS), 91–104.
- Berghman, J. (1995): Social exclusion in Europe – Policy context and analytical framework. In Room, G. (ed.): *Beyond the threshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: The Policy Press, 10–28.
- Berghman, J. (1996): Social security in a European perspective: Present and future challenges. In Pacolet, J. (ed.): *Social protection and the European economic and monetary union*. Aldershot: Avebury, 55–47.
- Berghman, J. (1997a): Social protection and social quality in Europe. In Beck, W. – van der Maesen, L. – Walker, A. (eds.): *The social quality of Europe*. The Hague, London and Boston: Kluwer International, 221–235.
- Berghman, J. (1997b): The resurgence of poverty and the struggle against exclusion: A new challenge for social security in Europe? *International Social Security Review*, (50), 1, 3–21.
- Berghman, J. (1997c): Sociaal beleid en sociale politiek in Nederland en België: Van een veel en een te weinig. *Mens en Maatschappij*, (72), 3, 207–209.
- Berghman, J. (2000): De toekomst van de sociale zekerheid: Inspiratie en transparantie', in Klosse, S., and J. Berghman (eds.), *Sociale zekerheid, een ander gezichtspunt: Toekomstperspectieven vanuit vier disciplines*. Brugge: Die Keure, 281–287.
- Berghman, J. (2007): Social protection revisited in Lisbon. In *Perspectives on employment and social policy coordination in the European Union*. Lisbon: Ministério do Trabalho e da Solidariedade Social, 103–114.
- Berghman, J. et al. (1990): *Report of the Dutch feasibility study on a European community household panel (ECHP)*. Tilburg: Commission of the EC.
- Berghman, J. et al. (2003). *Dynamieken van de sociale zekerheid in Europa*. Gent: Academia Press.
- Berghman, J. et al. (2005): *Social protection, globalised*, Leuven: Leuven University Press.

- Berghman, J. et al. (2010): *L'Atlas des pensions*, Bruxelles: SFP Sécurité sociale (also available in Dutch).
- Berghman, J. – Debels, A. – van Hoyweghen, I. (2013): Prevention: The cases of social security and healthcare. In Greve, B. (ed.): *The Routledge handbook of the welfare state*. Abingdon: Routledge, 47–58.
- Berghman, M. – Cordeel, L. – Peeters, H. (forthcoming): *Better save than sorry: Exploring the predilection for private pension lump sums in Belgium*.
- Boos, C. et al. (1991): *Omvang van de sociale zekerheid: Voorstudie*. Reeks sociale-zekerheidswetenschap, nr. 18. Tilburg: KUB (Tisser).
- Boos, C. et al. (1993): *Omvang van de sociale zekerheid*, COSZ-reeks, nr. 41. Gravenhage: Ministerie van Sociale Zaken.
- Cantillon, B. – Vandenbroucke, L. (eds.) (2014): *Reconciling work and poverty reduction*, Oxford: Oxford University Press.
- CP (2014): Commissie Pensioenhervorming 2020–2040. *Een sterk en betrouwbaar sociaal contract: Voorstellen van de Commissie Pensioenhervorming 2020–2040 voor een structurele hervorming van pensioenstelsels*. Brussel: FOD Sociale Zekerheid (also available in French).
- Debels, A. (2008a): Transitions out of temporary jobs: Consequences for employment and poverty across Europe. In Muffels, R. J. A. (ed.): *Flexibility and employment security in Europe: Labour markets in transition*. Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar, 51–77.
- Debels, A. (2008b): *Flexibility and insecurity: The impact of European variants of labour market flexibility on employment, income and poverty dynamics*. Leuven: KU Leuven, Faculteit Sociale Wetenschappen.
- Deleeck, H. et al. (1980): *De sociale zekerheid tussen droom en daad* (Social security between dream and action). Deventer and Antwerpen: Van Loghum-Slaterus.
- Deleeck, H. – van den Bosch, K. – Lathouwer, L. D. (eds.) (1992): *Poverty and the adequacy of social security in the EC: A comparative analysis*. Aldershot: Europass Research Consortium/Avebury.
- Dirven, H.-J. – Berghman, J. (1995): The evolution of income poverty in the Netherlands: Results from the Dutch socio-economic panel survey. *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, (8), 1, 75–94.
- Fouarge, D. (2002): *Minimum protection and poverty in Europe: An economic analysis of the subsidiarity principle within EU social policy*. Amsterdam: Thela.
- Fusco, A. – van Kerm, Ph. (2013): *Growing inequalities and their impacts in Luxembourg*. GINI country report Luxembourg, Amsterdam Growing Inequalities Impacts (GINI) Project.
- Gerlo, A. (1984): Oranje en Marnix. In *Willem van Oranje: 1584–1984*. Herdenking door de Koninklijke Academiën van België. Brussel, 12 oktober 1984, 17–27.
- Goodin, R. E. et al. (1999): *The real worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Halman, L. – Sieben, I. (2011): Nederland in Europees perspectief. In Halman, L. – Sieben, I. (red.): *Respect man: Tolerantie, solidariteit en andere moderne waarden*. Tilburg: Celsus juridische uitgeverij.
- Halman, L. – Sieben, I. – van Zundert, M. (2012): *Atlas of European values: Trends and traditions at the turn of the century*. Leiden: Koninklijke Brill.
- Hertogh, M. (1998): *Geene wet, maar de Heer! De confessionele ordening van het Nederlandse socialezekerheidsstelsel (1870–1975)*. 's-Gravenhage: VUGA.
- Klosse, S. – Berghman, J. (eds.) (2000): *Sociale zekerheid, een ander gezichtspunt: Toekomstperspectief vanuit vier disciplines*. Brugge: Die Keure.
- Knapen, H. et al. (eds.) (2014): *Het datawarehouse, een duizendpoot! Perspectieven van het datawarehouse arbeidsmarkt en sociale bescherming*, Gent: Academia Press.
- Marlier, E. et al. (dir.) (2014): *Cohésion sociale et territoriale au Luxembourg: Regards croisés*, Bruxelles: P.I.E. Peter Lang.
- Muffels, R. – Berghman, J. – Dirven, H.-J. (1992): A multi-method approach to monitor the evolution of poverty. *Journal of European Social Policy*, (2), 3, 193–213.
- Muffels, R. – Berghman, J. – Rieken, J. (1988): Beleidsscenario's van sociale zekerheid. In Rieken, J. (ed.): *Venster op sociale zekerheid*. Deventer: Kluwer, 171–217.
- Muffels, R. (1993): *Welfare economic effects of social security. Essays on poverty, social security and labour market: Evidence from panel data*. Reeks sociale zekerheidswetenschap, Rapporten, nr. 21, Tilburg: KUB (Tisser).
- Muffels, R. (ed.) (2008): *Flexibility and employment security in Europe: Labour markets in transition*. Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar.
- Nijs, K. (2004): *Het ontwikkelen en valideren van een globale conceptmatrix van de sociale zekerheid*. Leuven: KU Leuven. Departement Sociologie, nr. SB/2004-14.
- Palmans, S. – Peeters, H. – Berghman, J. (2006): *Het pensioenkadaster geeft geheimen bloot: Een toepassing op eerste- en tweedepijlerpensioenen bij gepensioneerde werknemers*. Mechelen: Kluwer (Life & Benefits Cahier).
- Rodrigues, M. J. (ed.) (2009): *Europe, globalisation and the Lisbon agenda*. Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar.
- Roebroek J. M. (1993): The imprisoned state: The paradoxical relationship between state and society. Tilburg: KUB (Tisser), Reeks sociale zekerheidswetenschap, Rapporten, nr. 20.
- Sociura (1993): *Blauwdruk voor een haalbare aanpassing van de sociale zekerheid*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Titmuss, R. M. (1958): The social division of welfare: Some reflections on the search for equity. In Titmuss, R. M.: *Essays on the Welfare State*. London: George Allen and Unwin, 34–55.

- van Oorschot, W. – Opielka, M. – Pfau-Effinger, B. (eds.) (2008): *Culture and welfare state: Values and social policy in comparative perspective*. Cheltenham, UK and Northampton, USA: Edward Elgar.
- van Oorschot, W. (2006): Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, (16), 1, 23–42.
- van Oorschot, W. (2007): Culture and social policy: A developing field of study. *International Journal of Social Welfare*, 16, 119–139.
- Vandenbroucke F. – Dins, K. (2014): Mapping at-risk-of-poverty rates, household employment, and social spending. In Cantillon, B. – Vandenbroucke, F. (eds.) : *Reconciling work and poverty reduction: How successful are European welfare states?* Oxford and New York: Oxford University Press, 1–59.
- Veldkamp, G. M. J. (1993): *Herinneringen: Le carnaval des animaux politiques*. 's Gravenhage: Sdu.